
Quo vadis, česká demokracie?

Parlamentní volby, které proběhly na podzim roku 2021, po dlouhé době přinesly hned několik dobrých zpráv pro naši po-listopadovou demokracii. První z nich byla sama skutečnost, že došlo ke střídání moci, a to – navzdory všem očekáváním – střídání poměrně hladkému a bezproblémovému. Druhou bylo oslabení či propad extremistických stran, především KSČM. Třetí byla sice těsná, ale přesto jasná prohra Andreje Babiše a jeho hnutí ANO a vítězství prodemokratických koaličních stran. Z hlediska budoucího osudu české demokracie bylo klíčové, že tyto volby nepotvrdily trend nastoupený v roce 2013.

Kritická fáze vývoje české demokracie a její národní specifika

V uplynulých devíti letech procházela naše obnovená demokracie jednou z nejkritičtějších fází svého vývoje. Pro tuto fázi bylo typické především oslabování tzv. tradičních demokratických stran, a naopak posilování populistických, nesystémových či vyloženě extremistických politických uskupení, která – řečeno slovy politologa Yaschy Mounka – již nenabízejí „jen ideologické alternativy v rámci demokratického systému“, nýbrž více či méně otevřeně zpochybňují jeho klíčová pravidla, normy a hodnoty.¹ Zmíněný trend u nás bylo možno pozorovat

1/ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie. Proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit?* Přel. Martin Pokorný. Praha, 2019, s. 127.

i dříve, ale rozhodujícím předělem byl právě rok 2013, kdy v historicky první přímé volbě prezidenta zvítězil Miloš Zeman a v předčasných parlamentních volbách získaly celých 40 procent hlasů hnutí ANO, KSČM a Úsvit Tomia Okamury.² Česká demokracie rozkolísaná řadou závažných korupčních skandálů a důsledky ekonomické krize se tehdy vydala cestou, která navzdory některým národním specifikům v mnoha ohledech připomínala vývoj v okolních zemích bývalého východního bloku, zejména v Maďarsku a Polsku. Tento trend byl zpečetěn a posílen v parlamentních volbách 2017 a v prezidentských volbách 2018.

K „svérázům“ naší české cesty jistě patří „podnikatelský populismus“ Andreje Babiše,³ jenž není jasně ideově vyhraněný a ukotvený, takže v zásadě dovoluje zastávat libovolné postoje, které se mu v dané chvíli jeví jako nejvýhodnější. Právě to však hnutí ANO s jeho předsedou nezřídka vtahuje do gravitačního pole radikálnějších či extrémnějších politických sil. Riziko pro demokratický systém ovšem dlouhodobě představovaly především gigantický střet zájmů a koncentrace politické, ekonomické a mediální moci v rukou oligarchy a premiéra v jedné osobě, které z principu narušovaly křehkou rovnováhu mocí. Jeho podnikatelské impérium vytvořilo paralelní strukturu parazitující na veřejných institucích, jež toto impérium využívalo k rozšiřování vlastní ekonomické moci a navyšování zisků. Vysoce rizikovým faktorem byla navíc situace, kdy úřad premiéra zastávala trestně stíhaná osoba, což představovalo permanentní hrozbu pro nezávislost soudní moci, policie a státních zastupitelství.

2/ Srovnej TABERY, Erik. *Opuštěná společnost...*, s. 62.

3/ Srovnej Rupnik, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti*. Praha, 2018, s. 371.

„Svéráz“ našeho vývoje v uplynulé dekádě výrazně utvářel též prezident Zeman, který se z liberála přes sociálního demokrata postupně přerodil v situačního populistu se silnými vazbami na Rusko a Čínu.⁴ Ten svými kroky i výroky s oblibou balancoval na hraně ústavy, pokud rovnou nepřekračoval ústavně stanovené mantinely, povážlivě posouval hranice politické kultury směrem k pomyslnému dnu a atakoval klíčové instituce demokratického státu. Stačí jen vzpomenout na jeho nevybíravé nátlaky a útoky na justici, na veřejnoprávní média, na senát či tajné služby, k nimž zčásti docházelo dokonce v době nejvyššího ohrožení naší země pandemií koronaviru. Zároveň se vehementně snažil otáčet kormidlem naší zahraniční politiky, aby ji přeorientoval směrem k nedemokratickým režimům, jako jsou Rusko a Čína, jejichž zájmy nápadně často zastával na úkor České republiky, jejíž hlavou měl být.

Na cestě k „neliberální demokracii“

Z hlediska celkových dopadů na povahu politického systému je přitom nejzávažnější okolnost, že se v této fázi na naší politické scéně zformovala široká aliance stran, hnutí a politiků, kteří začali naši zemi posouvat směrem k tomu, co politolog Fareed Zakaria nazval „neliberální demokracií“.⁵ Tímto termínem je míněn formálně demokratický režim, kde se sice konají více či méně demokratické volby, ale kde jsou podkopávány a postupně oklešťovány základní pilíře „ústavního liberalismu“, jež mají zajišťovat podmínky rovnosti a svobody pro všechny občany, jako jsou dělba moci (včetně nezávislé moci soudní), právní stát, základní a občanská práva a svobody, nezávislá média či občanská společnost.⁶

4/ Srovnej KOPEČEK, Lubomír. *Miloš Zeman...*, s. 243–251; 267–270.

5/ ZAKARIA, Fareed. The Rise of Illiberal Democracy. In: *Foreign Affairs* 76, 6 (1997): 23–43; *Budoucnost svobody*, s. 22. Viz k tomu níže, str. 152.

6/ Srovnej ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody*, s. 22.

Jak ovšem ukazuje řada příkladů z nedávné historie i současnosti, postupným oklešťováním pilířů „ústavního liberalismu“ se demokratické státy dostávají na šikmou plochu, po níž lze snadno sklouznout k nějaké formě nedemokratického režimu. Tuzemská aliance nepřátel „ústavního liberalismu“ je velmi pestrá: kromě premiéra Babiše s jeho hnutím ANO a prezidenta Zemana do ní náleží subjekty z obou extrémů politického spektra, jako jsou KSČM, SPD, Volný blok, Trikolóra a další. Členové této neblahé aliance se liší svou motivací, ideovými východisky i mírou své radikality. Právě její šíře a rostoucí moc však v posledních letech představovaly stále větší hrozbu pro demokratický systém jako takový.

Tyto síly navíc spojuje příchyllost nejenom k zemím Visegrádu, jež mají na cestě k „neliberální demokracii“ výrazný náskok, ale (snad s výjimkou hnutí ANO) i k vyložené autoritářským či despotickým režimům, jako jsou právě Rusko a Čína, které se v poslední dekádě vyznačují rostoucí vitalitou a agresivitou a neváhají se vměšovat do politických procesů v demokratických zemích, ať už ovlivňováním veřejného mínění, podporou jim nakloněných politiků a stran, či přímo zasahováním do demokratických voleb. Synergie tuzemských proponentů „neliberální demokracie“ s cizími nedemokratickými režimy proto představuje pro současné demokratické země, jakou je i Česká republika, vysoce rizikovou konstelaci.

Sympatie k obnovenému ruskému samoděržaví či čínskému neo-totalitarismu přitom svědčí o zatemnění politického rozumu i ztrátě hodnotové orientace. Obracet dnes u nás kormidlo zahraniční politiky k despotickým režimům znamená obracet kormidlo dějin: Nikoli do nějaké slavné minulosti, nýbrž do barbarské minulosti tyranid a zotročování lidí, proti nimž mnozí naši předkové nasazovali své životy v boji za svobodu a demokracii.

Scestí nacionalismu

Tyto snahy o demontáž pilířů ústavního liberalismu a o změnu zahraničněpolitické orientace naší země směrem k východním despociím se zpravidla děly za kouřovou clonou nacionalistické, protiimigrační a protievropské rétoriky. V tomto ohledu byla pro nepřátele „ústavního liberalismu“ učiněným požehláním uprchlická krize z roku 2015, která s sebou jistě nesla mnohé problémy a rizika pro země, do nichž nekontrolovatelně proudily zástupy utečenců, v našich končinách však byla především účelově zneužita k vyvolávání strachu, oživování a upevňování předsudků vůči celým skupinám obyvatelstva a k mobilizaci proti imaginárnímu kolektivnímu nepříteli. V rozjitřené atmosféře vyvolané migrační krizí a extrémními projevy islámského fundamentalismu a terorismu se mnohým tuzemským politickým obchodníkům s lidskými emocemi podařilo pohodlně pasovat do role obránců národních zájmů a ochránců národní bezpečnosti.

Současné vzednutí uprchlické vlny a barbarství islamistického teroru, jehož mediálně inscenované obrazy úspěšně zaútočily na představivost Evropanů, posloužilo jako záminka k opouštění našich vlastních civilizačních základů a principů, jež tvoří hodnotové podloží české státnosti a demokracie jako takové, jako jsou principy humanity a tolerance. Jestliže T. G. Masaryk prohlašoval právě humanitu za „náš poslední cíl národní“ a „program český“,⁷ pak populisté drnkající na nejtemnější strunky národního (ne)vědomí svádějí českou společnost z cesty k tomuto cíli do bažin mravního a politického úpadku.

Zvláštní kapitolou je pak role, kterou v rámci tohoto vývoje sehrály některé kruhy české katolické církve včetně arcibiskupa Dominika Duky. Je smutnou skutečností, že část české

7/ MASARYK, Tomáš G. *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha, 1969, s. 240.

katolické církve chovala a chová náklonnost k silám z politického suterénu, které představují systémové riziko pro demokracii a které se snaží naši společnost zavléct do mravního a politického bahna. Okolnost, že tyto politické síly si příležitostně berou do úst vznešené pojmy, jako „vlast“ či „rodina“, a že se zaklínají údajnými „konzervativními hodnotami“, navíc nemůže zastřít zjevný fakt, že jejich postoje jsou v rozporu se základními křesťanskými postuláty, jako je milosrdenství a láska k bližnímu, úcta k hodnotě a důstojnosti lidské osoby, důraz na svobodu spojenou s odpovědností či oddanost pravdě, i s řadou křesťanstvím inspirovaných univerzálních principů a idejí, na nichž spočívá demokracie západního typu, jako jsou ideje rovnosti všech lidí, humanity či lidských práv.

Vzednutí občanské společnosti a systém „brzd a protivah“

Na druhé straně naše země v minulých letech zaznamenala nevídané vzednutí občanské společnosti. Tato občanská aktivizace a mobilizace byla vyvolána právě zostřeným uvědoměním, že základní opory a pilíře našeho demokratického systému se ocitají v ohrožení. V této době tak byly svedeny mnohé rozhodující bitvy o nezávislost justice a veřejnoprávních médií, ale také boje proti střetu zájmů Andreje Babiše nebo proti snaze některých ústavních činitelů otevřeně zastávat zájmy cizích nedemokratických mocností. Není náhodou, že právě v této kritické fázi Česká republika zažila největší protestní shromáždění občanů od listopadu 1989, pořádaná iniciativou Milion chviliek pro demokracii.

Skutečnost, že v uplynulých letech nedošlo k nevratným škodám na podstatě našeho demokratického systému, je třeba přičíst na vrub nejenom této vzedmuté vlně občanské sebeobrany, ale také ústavním institucím, jako je Senát nebo Ústavní soud, jejichž činnost v tomto kritickém období názorně ukázala, jak

životně důležitý je v demokracii systém „brzd a protivah“. V neposlední řadě se tlak občanské společnosti stal katalyzátorem bezprecedentního spojování demokratických stran, které významnou měrou přispělo k volebnímu vítězství obou koalic.

Nebezpečí vykojení trvá: Důvody nedůvěry v demokracii

Přestože výsledky minulých parlamentních voleb zabránily dalšímu posilování neblahých trendů nastoupených v roce 2013 a do jisté míry znamenají návrat vykojené české politiky do standardních demokratických kolejí, bylo by osudovou chybou podlehnout falešnému dojmů, že nebezpečí scetí je definitivně zažehnáno. Významná část našich proponentů „neliberální demokracie“ je stále na scéně: Hnutí ANO i SPD si stále udržují silnou pozici ve sněmovně a již ukázaly, že společně dokážou vládní koalici řádně zatopit pod kotlem. Varovným signálem je však především celkový počet hlasů odevzdaných populistickým, nesystémovým či extremistickým stranám a hnutím, z nichž část ve volbách propadla díky tomu, že se jim nepodařilo překročit magickou pětiprocentní hranici. Z toho je patrné, že důvody pro podporu těchto politických sil u nemalé části našich občanů nadále přetrvávají.

Ještě větší chybou by bylo oslavovat návrat ke „starým dob-
rým časům“ či „starým pořádkům“ před rokem 2013. To by totiž právě znamenalo přehlížet ony důvody, které část našich spolu-
občanů vedou k nebývalé podpoře politických sil zpochybňují-
cích klíčová demokratická pravidla, normy a hodnoty. Jakkoli
jsou příčiny tohoto jevu složitější, jednou z nich je nepochybně
rostoucí nedůvěra části voličů a občanů v tradiční politické
strany, v demokratické instituce a demokracii jako takovou.
Tato nedůvěra bohužel má své oprávněné jádro: Systémovým
problémem české demokracie po roce 1989 se stalo masivní
zneužívání veřejných úřadů a neblahé propletení politické
moci s privátními zájmy ekonomických subjektů, pochybného

byznysu či přímo organizovaného zločinu. Rozšířená korupce a rozkvět klientelistických sítí či kleptokratických struktur v prvních dvou dekádách obnovené české demokracie byla jen jedním ze symptomů hlubšího chronického neduhu, jež mnozí diagnostikovali jako „uchvácení státu“ (*state capture*).⁸

Tehdy ještě stát nebyl unesen oligarchou a majitelem podnikatelského impéria, nýbrž rozličnými šibry, „kmotry“ a lobbisty napojenými na tzv. „standardní strany“, zejména ODS a ČSSD. Nebylo to zdaleka poprvé v dějinách, kdy skandály a podvody demokratických politiků urovnaly cestu k nástupu populistických či vyloženě nedemokratických sil,⁹ jako se tomu stalo u nás v roce 2013. Tento nástup byl ještě podpořen důsledky finanční krize, které bolestně dopadly zejména na sociálně slabší vrstvy obyvatel a pouze zjitřily rozšířený pocit deficitu spravedlnosti. Vražedná kombinace tolerance vůči rozsáhlým defraudacím a systémové korupci, či dokonce spoluminy na nich s – jinak potřebnými – úspornými opatřeními je jednou z hlavních věcí, která tehdy zlomila vaz zejména pravicovým demokratickým stranám.

Opakování starých chyb a budoucí rizika

Bohužel se však zdá, jako by část demokratické koalice stále nepochopila vážnost situace a nepoučila se, nebo se dokonce rozhodla opakovat stejné chyby, které významně přispěly k nebezpečnému vykojení české demokracie v minulých letech. V tomto smyslu byla neblahým signálem například nominace Pavla Blažka, muže s kontroverzní minulostí, na post ministra spravedlnosti, který se již ve svém úřadu začal obklopovat lidmi s neméně pochybnou pověstí. Tato skutečnost naznačuje,

8/ Viz k tomu výše, str. 60. Srovnej KLÍMA, Michal. *Od totality k defektní demokracii...*

9/ Srovnej ARENTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu*, I–III, s. 181.

že ODS se stále nedokázala zcela odstříhnout od své temné minulosti. Na důvěře v demokratické partaje nepřidávají ani pochybnosti ohledně sponzorských darů a další aféry některých koaličních stran. Za každé selhání tohoto druhu se dnes tvrdě platí nedostatkovou měnou křehké důvěry v pozitivní změnu, v demokratické strany a instituce i v samotný demokratický systém. Těžce vymstít se může i sociální necitlivost při zavádění úsporných opatření či obyčejná nešikovnost či neschopnost při zvládání nejnáléhavějších výzev. Navíc ani některé strany vládní koalice, především ODS, nejsou zcela imunní vůči svodům a sympatiím k „neliberální demokracii“, jak ji reprezentuje orbánovské Maďarsko. To vše zakládá jistá rizika do budoucna, která mohou přispět k opětovnému vychýlení vah v neprospekch demokratického tábora.

Zápas o budoucnost demokracie ve světě

Právem se dnes k naší zemi upírají zraky demokratického světa. Politický vývoj v České republice totiž tvoří sice malý, ale ne zcela nevýznamný kamínek v obrovské mozaice světového dění, v němž se svádí globální zápas o budoucnost demokracie. Zatímco po roce 1989 se zdálo, že demokracie nastoupila vítězné tažení dějinami, od roku 2010 se trend spíše obrací a ve světě můžeme pozorovat proces, který americký sociolog Larry Diamond nazval „demokratickou recesí“:¹⁰ Stále více zemí se od demokracie vzdaluje, než se k ní přibližuje.¹¹ Proto jsou každé volby, v nichž se nepotvrdí trend vzestupu populistických, nesystémových či extremistických sil, dobrou zprávou nejenom pro českou demokracii, ale pro celý demokratický svět. Tento širší kontext zároveň naznačuje, že oslabování důvěry

10/ DIAMOND, Larry. Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy* 26 (2015): 141–155.

11/ Srovnej MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie...*, s. 116.

v demokracii není českou anomálií, nýbrž spíše rozšířeným jevem, který má patrně hlubší systémové příčiny. Proto demokratické strany a vlády budou muset nadále věnovat bedlivou pozornost důvodům rozšířené nedůvěry v stávající podobu demokracie.

Doufáme však, že stále platí, co napsal Karel Čapek v lednu 1938, kdy se vyhlídky pro demokracii zdály mnohem temnější než dnes: Tisíciletý vývoj lidstva směřuje „k rozmnožení lidských a občanských svobod pro každého člověka“, nikoli „k jejich potlačení a k otrocké reglementaci lidských bytostí“, a co se staví proti němu, je jen „anachronismus, úchylnka a dočasné zvrhnutí“.¹² Naše demokracie se již vícekrát dostala na scestí a má jistě mnoho nedostatků, z nichž některé jsou důsledkem omylů, selhání či vin, jichž jsme se dopustili v minulých třiceti letech. Avšak, jak říkal Masaryk, „má-li naše demokracie své nedostatky, musíme překonávat ty nedostatky“, nikoli demokracii.¹³

Četné krize, jimiž prochází nejenom současná česká společnost a demokracie, ale celá globální civilizace, navíc dávají tušit, že stojíme na prahu dalekosáhlých proměn. Úkolem křesťanů v této situaci je správně číst znamení času a porozumět velkým výzvám, jimiž jsme uprostřed těchto krizí a skrze ně oslovoováni, abychom zakotveni v naději a víře nalézali správné cesty do otevřené a neznámé budoucnosti. Pokud však jde o politické uspořádání naší země, Evropy, a snad i celého světa, sotva tato cesta může vést jinudy než skrze budování a důslednější uskutečňování demokracie, která by umožňovala rámec pro stále lepší kvalitu života a mezilidských vztahů a poskytovala stále větší prostor pro lidskou a politickou svobodu. Neboť, jak

12/ ČAPEK, Karel. Kam směřuje vývoj? In: týž. *O demokracii, novinách a českých poměrech*, vyd. Ivan Klíma, Praha, 2003, s. 151.

13/ ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, 1990, s. 330.

rovněž pravil Masaryk, „demokracie pravá, založená na lásce a úctě k bližnímu a k bližním všem, je uskutečňováním božího řádu na zemi“.¹⁴

■ Text byl ve zkrácené podobě publikován v *Katolickém týdeníku*, příloha *Perspektivy* 2022/8.

14/ Tamtéž, s. 328.